

DOI: 10.7596/taksad.v7i1.1412

Citation: Yücedağ, İ., & Koç, N. (2018). Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri İle Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 506-526.
doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1412>

Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri İle Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Mainstream Education Requests with Alphabet Discussions between the Albanian and Attitudes of the Ottoman State

İsmail Yücedağ¹, Nurgün Koç²

Abstract

Education passed through a wide range of reform movements like other institutions in Ottoman Empire during XIX century. The era of Abdülhamit II is especially prominent regarding educational reforms. A number of important steps were taken during his reign to improve education such as building new schools, effort to increase the number of students, more participation of girls in education and teaching, use of modern tools and techniques etc. This period was also characterized by the development of nation-states that were started to be established under the influence of the nationalist movement. Some cultural privileges were given to the Balkan peoples, such as Greeks, Bulgarians, Serbs, and Vlachs, who had revolted against the Ottoman Empire to keep them binding with the state. The right to education was one of those important privileges. Indeed, non-Muslims who had already educated in their own tongues and schools had begun to use their studies of language and education more in shaping their cultural identities in this period. At this point, it can be said that the Albanians were more backward than the other Balkan peoples, because unlike the other Balkan nations, though they were in an ethnic union but having more religious pluralism (Muslim, Orthodox Christian, and Catholic Christian) in their society. Therefore, the demand of Albanians from the Ottoman State for their education with their own tongues has only emerged from the beginning of the 1900s. The Ottoman central government looked favorably on these requests and considered the right to education in mother tongue as a constitutional right for them. However, the Albanians could not have a consensus that should their education in the mother tongue be in Turkish (Arabic) letters or Latin alphabet. This was also a reflection of the cultural differences in Albanians.

Keywords: Albanian, Ottoman State, Education, Requests in mainstream education, Alphabet discussions.

¹ Karabük Üniversitesi Öğretim Üyesi. E-mail: ismailyucedag@karabuk.edu.tr

² Karabük Üniversitesi Öğretim Üyesi. E-mail: nurgunkoc@karabuk.edu.tr

Öz

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde diğer bütün alanlarda olduğu gibi eğitimde de geniş reform hareketleri içine girilmiştir. Yüzyılın son çeyreğinde, özellikle II. Abdülhamit döneminde eğitimle ilgili reformlar öne çıkmaktadır. Okul yapımı, öğrenci sayısının artırılması çabası, kız öğrencilerin eğitim ve öğretime daha fazla katılması, modern araç- gereç ve tekniklerin kullanılması vb. çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu dönem aynı zamanda milliyetçilik akımının güç kazandığı ve belli ölçüde başarıya ulaştığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan başta Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar gibi Balkan halklarının devletten kopmasını engellemek için onlara birtakım kültürel ayrıcalıklar verilmiştir. Ana dilde eğitim hakkı da bunlardan biridir. Esasen daha öncesinde de kendi dillerinde ve okullarında eğitim gören gayrimüslim halklar, bu dönemde dil ve eğitim ile ilgili çalışmalarını daha çok kültürel kimliklerin şekillendirilmesi için kullanmaya başlamışlardır. Bu noktada Arnavutların diğer Balkan halklarına göre daha geri planda kaldığı söylenebilir. Çünkü diğerlerinden farklı olarak etnik yönden bir olsalar da dini yönden ayrışım içindeydiler (Müslüman, Ortodoks Hristiyan ve Katolik Hristiyan). Bu yüzden Arnavutların Osmanlı Devleti'nden kendi dilleri ile eğitim talebi ancak 1900'lü yılların başlarından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bu taleplere Osmanlı merkezi olumlu bakmış ve ana dilde eğitim talebini anayasadan kaynaklanan bir hak olarak görmüştür. Fakat Arnavutlar kendi içlerinde anadilde eğitimin Arapça harflerle mi yoksa Latin alfabesiyle mi olması konusunda bir uzlaşmaya varamamışlardır. Bu durum da Arnavutlardaki kültürel farklılığın bir yansımasıdır.

Anahtar Kelimeler: Arnavut, Osmanlı Devleti, Eğitim, Anadilde eğitim talebi, Alfabe tartışmaları.

Giriş

XIX. yüzyılın belirgin özelliklerinden olan milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki gayrimüslim unsurları üzerinde yüzyılın neredeyse başlarından itibaren karşımıza çıkmakta iken bu duruma Müslüman unsurlar arasında ya neredeyse hiç rastlanmamakta ya da Arnavutlarda olduğu gibi yüzyılın ancak sonlarında karşılaşılmaktadır.

Milliyetçiliğin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde, kültürün çok önemli bir parçası olarak dile (anadile) ayrı bir önem verildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde cemaat yapılanması içinde gayrimüslim unsurlar kendi okullarındaki eğitimlerinde ciddi bir serbestiyet içinde olmalarına rağmen, nasyonalizm prensibi çerçevesinde bu çalışmalarını bir taraftan bilimsel araştırmalarla güçlendirirken diğer taraftan pratikte çeşitli uygulamalarla pekiştirmişlerdir. Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar vb. yüzyılın sonunda gerek siyasi gerekse kültürel pek çok kazanım elde etmişlerdir.

Bu çalışmadaki amacımız benzer süreçlerin halkın bir kısmının Müslüman bir kısmının da Hristiyan olması dolayısıyla diğer Balkan milletlerinden önemli ölçüde ayrılan Arnavutlarda da yaşanıp yaşanmadığını ortaya koyabilmektir. Bunun için eğitim, dil, alfabe tartışmaları, okul yapımı ile ilgili talepler ve bu taleplerin devlet tarafından ele alınması gibi siyaset dışı bir kulvardan hareket edilerek Arnavutların Osmanlı Devleti'nden istediği eğitsel ve kültürel taleplerin bir kimlik meselesi ve etnik milliyetçilik ile bağlantısı olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda farklı etnik ya da dini gruplar tarafından karşılıklı şiddet unsurlarının kullanılıp kullanılmadığı tespit edilmek istenmiştir.

Bu çerçevede yazılı kaynakların yanı sıra özellikle dünyanın en zengin arşivlerinden biri olarak kabul edilen Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde yer alan ve ünik özelliğe sahip bulunan dokümanlardan Maarif Nezareti koleksiyonlarındaki belgeler içinden konu ile ilgili olanlar tespit edilerek incelenmiştir.

1. Eğitim

Eğitimin tarihini, insanlık tarihi kadar geriye götürmek mümkündür. Eğitimin bir bilim alanı olarak gelişmesinde ise pek çok düşünür ve bilim insanının katkısı söz konusu olmuştur. Antik Yunan’da Aristo ve Platon (Eflatun) eğitimi erdemle bir tutmuş ve asillere özgü uğraş olarak tanımlamışlardır. Rönesans’a kadar benimsenen bu tavır, Avrupa’da bu dönemde ortaya çıkan bilim ve sanat alanındaki gelişmelerin eğitime yüklenen anlamları farklılaştırmasıyla eğitim sıradan vatandaşlara da verilen bir hizmet şeklini almıştır.³ Sanayi devrimi ile beraber tüm dünyada bilginin üretimi ve yayılması hızlanmış, bu sayede Avrupa’nın modern bilim ve tekniği az ya da çok diğer toplumlara da yayılmıştır. Bilgiye ulaşmakta ortaya çıkan kolaylıklar devletin merkezileşmesine bireyin ise merkezileşen bünyenin gereksinimlerine uygun hale getirilmesine yol açmıştır. Böylece yeni tipteki eğitim kurumları ile gerek Batı gerekse Batı dışındaki toplumlar dönüştürülürken Osmanlı Devleti gibi modernleşme çabasındaki devletler Batı’daki yenilikleri ithal ederek bu yenilikleri kendi geleneksel bünyesine katmak istediğinde eski-yeni çatışması ortaya çıkmıştır.⁴

Sanayi devrimi ile eğitimde ortaya çıkan temel değişim ve dönüşüm, artık sıradan bireylere de bir hak olarak verilen eğitimin devletler tarafından zorunlu hale getirilmesidir. Bunun ilk basamağını ilköğretim oluşturur.

İlköğretimin amacı toplumdaki “ortak vatandaş tipi”ni yetiştirmektir. Bu açıdan bakıldığında toplumsal yararı diğer öğretim kademelerine göre daha fazla olduğundan toplumlar ilköğretim kademesine her zaman ayrı bir önem vermişler, istenilen vatandaş modelinin oluşturulmasındaki etkisini göz ardı etmemişlerdir.⁵

2. Osmanlı Devleti’nde Eğitim

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde devletin yükselişinde ve Türk- İslam medeniyetinin oluşturulmasında kuşkusuz mevcut eğitim öğretim kurumlarının özellikle de medreselerin⁶ yeri önemli olmuştur. Osmanlı Müslüman toplumunun genel eğitimi ise ilkokul seviyesindeki sıbyan mekteplerinde⁷ verilmekte idi. Medreseler ve sıbyan mekteplerinin büyük bir kısmı devletin kontrolünden ve sorumluluğundan uzak,

³ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2014, s.2.

⁴ Ümüt Akagündüz, “Düşünce Tarihimizin Eğitimci Sımarlarından Ayşe Sıdıka Hanım ve Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri”, *Cyprus Internaional University Folklor/Edebiyat*, C: XXI, Sayı: 81, 2015/1, s.102.

⁵ Ali Rıza Erdem, “İlköğretimimizin Gelişimi ve Bugün Gelinek Nokta”, *Üniversite ve Toplum*, <http://www.universite-toplum.org/pdf/240.pdf>, Erişim tarihi 15.09.2017.

⁶ “Medreselerde Fıkıh’tan başka Kur’an, Hadis, Tefsir, Kelam, Ferâiz gibi İslamî; Nahiv, Sarf, Lûgat, Maânî, Badi, Beyan, Âdab gibi lisanî; Hesap, Hendese, Mantık, Hikmet, Tıp, Heyet, Felsefe gibi aklî ilimlere ait olan dersler okutulmaktaydı. Bu bilimlerin birçoğunu bir arada okutan medreseler olduğu gibi, birisi veya birkaçını okutan medreseler de bulunmaktaydı. Meselâ Selçuklularda Konya’daki Sırçalı Medrese’de Fıkıh, İnce Minareli Medrese’de Hadis, Çankırı, Kayseri, Sivas medreselerinde Tıp, Kütahya ve Kırşehir medreselerinde Heyet ve Nücum okutulmaktaydı. Yine Osmanlılar döneminde Bursa’da Dârü’t-Tıp, Edirne’de Dârü’l-Hadis adlarıyla ihtisas medreselerinin kurulduğu bilinmektedir.” Bkz., Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, 2003/1, s.150. Osmanlı Devleti, İslam dinini öğretmek, emir ve yasaklarını anlamak, anlatmak ve hayata geçirebilmek için, topluma rehberlik etmesi ve toplumun ihtiyacı olan eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmesi amacıyla medreseler kurmuş ve bu medreselerde Arap dili öğretimine ayrıca önem vermiştir. Çünkü İslami ilimleri öğrenebilmek için Arapça’yı en iyi şekilde bilmek gerekiyordu, Bkz., Hüseyin Demir, “Osmanlı İlk Dönemi Medreselerinin Kuruluş Süreci ve Arap Dilinin Öğretimi”, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: VI, Sayı: 2, Haziran 2017, s.615.

⁷ Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı Devletindeki eğitimin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde her ne kadar dini eğitimin yanında gündelik hayatta gereksinim duyulan bilgilere yer verilmişse de dünyevi ihtiyaçlarını ön plana alan insan yetiştirme amacı güdülmemiştir, Bkz., Erdem, *gös.yer.*

hemen hepsi vakfa bağı, dini ve sosyal yönü ağır basan kurumlar şekline dönüşmüş idi. XVII. yüzyıldan itibaren devletin zayıflamaya başlaması ve ekonomik ve sosyal düzenin bozulmasıyla birlikte önce vakıf kurumu sonra da ona bağı eğitim kurumlarında yozlaşma ortaya çıkmıştır. Tanzimat devrinde ortaya konan eğitim reformu ile devlet tercihinin “medrese” yerine “mektep”ten yana yaptığı için yeni bir Osmanlı toplumu inşası görevini de mekteplere vermiştir. Ancak bu mekteplere Türk öğrenciler devam ettiğinden istenilen siyasi hedeflere ulaşılamamış, belki bir ölçüye kadar Türk çocukları ‘Osmanlılaştırılmış’ ya da ‘Avrupalılaştırılmış’tır. Diğer Gayrimüslim cemaatler ise kendi milli mekteplerini kurarak kendi milli eğitimlerini vermekte idiler. Ayrıca bu devirde yabancı devletler de İmparatorluğun çeşitli yerlerinde dini ve laik mektepler kurma hakkını kazanınca ve özel okullar da buna eklenince Osmanlı eğitimi tamamen parçalanmış bir görünüm kazanmıştır.⁸

Osmanlı Devleti’nde ortaöğretim kurumları genel olarak idadi ve sultani okullarından oluşmakta, bunlardan idadi okulları orta ve yüksek dereceli mekteplere talebe hazırlamakta iken, sultani okulları ise idadilerden mezun olan öğrencileri kabul etmekteydi.⁹

Tanzimat öncesi Osmanlı eğitimini, İstanbul’da veya taşrada mahalle mektebi ile başlayıp medreselerde tamamlanan dine dayalı eğitim ve İstanbul’da veya Anadolu’nun bazı bölgelerinde açılan okullarda verilen Batılı tarzda eğitim şeklinde ikili bir yapı olarak genelleştirmek mümkündür. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde eğitimle ilgili önemli bir zihniyet değişikliğiyle karşılaşırız ki o da eğitimin artık sadece İstanbul için değil ülkenin tümü için yerine getirilmesi gereken bir hizmet olarak algılanması ve yaygınlaştırılması gereğinin kabul edilmesidir. Bu çerçevede büyük vilayet merkezleri başta olmak üzere taşrada okullar açılmaya başlanmıştır. Kızların eğitime önem verilmesi, sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi çalışmaları, yeni eğitim yöntemlerinin kabul edilmesi, rüştiyeden sonra gelen idadi, sultani, darülmualimin mekteplerinin açılması bu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim faaliyetleri içinde göze çarpar. Fakat Tanzimat döneminde de daha önceki alışkanlık devam etmiş, araç gereç ihtiyaçları, bina yapımı vb. açısından genelde askeri okullara öncelik verilmiştir. Öğretim programlarındaki yeniliklerde ise Osmanlıca, Tarih ve Coğrafya derslerinin konması ile bir Batı diline yer verilmesi dikkat çeker.¹⁰

Öyle anlaşılıyor ki, Sultan Abdülmecit ve Tanzimatçı bürokratlar, modernleşme ve yenileşmenin eğitim sayesinde gerçekleşebileceğinin bilincindeydiler ve bu doğrultuda hareket etmişlerdir.¹¹ Örneğin 1838 yılında Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun ile Harbiye ve Tıbbiye okullarına alınan öğrencilerin, yazı yazmak ve Türkçe kitap okumak yönlerinden başarısız oldukları görüldüğünden önce okuma yazma öğretilerek zaman kaybedilirdi. Bu eksiklik sıbyan mekteplerine atfedilerek, sıbyan mektepleri ile bu tür okullar arasında bir üçüncü sınıf açılarak öğrencilerin önce burada yetiştirilmeleri düşünülmüş ve bugünkü ilk mekteplerin temeli atılmıştır.¹²

Tanzimat’ın getirdiği siyasal akım olan “Osmanlıcılık” düşüncesinin yayılıp benimsenmesi için eğitimin Osmanlı halklarını kaynaştırması amaçlanmıştır. Her ne kadar 1869’da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ne kadar yapılan işler sistemsiz olsa da eğitim ile ilgili sorunların ortaya atılması, çözüm yollarının aranması, öğretmen yetiştirilmesi ve en önemlisi de eğitimin güncel bir mesele haline getirilmesi dönemin başarısıdır. Açılan okulları askeriye, mülkiye (sivil) ve meslek okulları olarak gruplandırmak

⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. IX-XIII.

⁹ İbrahim Caner Türk, “‘Türkiye’de Orta Tahsil’ Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ulus Devlet Türkiye’ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 52, 2014, s.366-367.

¹⁰ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul 1991, s.71-72.

¹¹ Ejder Okumuş, “Tanzimat Dönemi’nde Eğitimde Laikleşmenin İşaretleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C: III, Sayı: 9, 2005, s.150.

¹² Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, C: II, İstanbul 1940, s.321-322.

mümkündür.¹³ Saffet Paşa'nın 1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde göze çarpan en önemli unsur ilköğretimin bir devlet hizmeti olarak görülmeye başlanmasıdır.¹⁴

1882-1890 tarihleri arasında rüştiyeyi de kapsayan idadi mektepleri taşrada da yaygın olarak açılmıştır. Öğrenim süreleri vilayet merkezlerinde rüştiye ile birlikte 7, sancak merkezlerinde rüştiye ile birlikte 5 yıldır. Rüştiye ve idadilerin programlarında da değişiklikler yapılmış, Sait Paşa'nın koydurduğu Fransızca, rüştiyelerden kaldırılmış ve Din ve Ahlâk derslerine ağırlık verilmiştir.¹⁵

Bu dönemi diğer bir deyişle II. Abdülhamit dönemi eğitim politikalarını ya da eğitimde modernleşme çabalarını XIX. yüzyılın devlet reformu sürecinin bir parçası olarak görmek gerekir.¹⁶ II. Abdülhamit döneminde "her konuda olduğu gibi eğitimde de merkezîyetçi ve çeşitli eğitim müesseseleri arasında dengeye dayanan bir siyaset söz konusudur. Modern eğitim bu dönemde yerleşmiş ve bu arada devlet eğitimdeki görevinin şuuruna varmıştır. Yeni mekteplere devletçe mali yardım, eğitim giderleri için vergi yoluyla kaynak temini, mektep yapma, öğretmen yetiştirme, devletçe öğretmen tayini, merkez ve taşra teşkilatının kurulması, Dârülfünûn'un açılması ve ayrıca bütün bunların Türklerin çoğunlukta olduğu yerlere, özellikle Anadolu'ya yönelik olması eğitimdeki şuurlanmanın belirtileri olarak kabul edilebilir". Diğer yandan azınlık okulları ile yabancı okullar¹⁷ da kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁸ II. Abdülhamit'in eğitim kurumlarından yetişen öğrenciler, 1908 Jöntürk hareketinde ve nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından Balkanlar'da ve Ortadoğu'da kurulan ulus devletlerin oluşumunda aktif rol oynamışlardır.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde okullaşmanın en yoğun olduğu dönemlerden birisi olarak kabul edilen II. Abdülhamit dönemi, en belirgin örneklerini Manastır'da²⁰ göstermiştir denebilir. Burada devlet tarafından inşa edilen okullar ya da cemaatler tarafından açılan okullar milliyetçilik akımının şekillenmesinde etkin bir yere sahiptirler. Bulgarlar Bulgar okullarında, Rumlar Rum Ortodoks mekteplerinde; Sırlar Sırp mekteplerinde kendi dilleriyle eğitimin yanında milliyetçilik bilincini oluşturacak faaliyet alanı oluşturmuşlar, zaman

---

¹³ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.75-76 ve 77.

¹⁴ Sadrettin Celal Antel, *Maarifimiz ve Meseleleri*, İstanbul 1939, s.59.

¹⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 2001'e)*, İstanbul 2001, s.212, 214.

¹⁶ Türk, "Osmanlı Memleketlerinde İlkokullar ve Umumi Mektepler Açılarak Bu Mekteplerin Çoğaltılmaları ve İslah Edilmelerine Dair II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 54, 2015, s.721-722.

¹⁷ XVIII. yüzyıldaki Avrupa'daki aydınlanma hareketi ve sanayi devrimi sonrasında etkilerini en üst düzeye çıkaran azınlık ve yabancı okulları, Osmanlı sosyo- politik yaşamı üzerinde önemli ideolojik, politik ve ekonomik etkiye sahipti, Bkz., Feyyat Gökçe- Nilüfer Oğuz, "Minority And Foreign Schools on the Ottoman Education System", *E - International Journal of Educational Research*, C: I, Sayı: 1, Yaz 2010, s.53.

¹⁸ Kodaman, *a.g.e.*, s. XIII-XIV.

¹⁹ Mustafa Gündüz, "Fortna, Benjamin C. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Üzerine Önemli Bir Çalışma: "Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim" İletişim Yay., İstanbul 2005, 320 s. ISBN: 975-05-0282-5", *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, C: IV, Sayı: 1, 2008, s.182.

²⁰ Benzer durum Balkanlar'da Arnavutlar'ın çoğunlukla yaşadığı başka bir vilayet olan Kosova vilayeti için belirtilmektedir. Necati Demir'e göre Osmanlı ülkesinde okullaşma sorunu ilk önce Kosova'da çözülmüş gibi görünmektedir. "Çok kısa zaman içerisinde yüzlerce okul açılmış, öğretmen tayinleri yapılmıştır. Kosova'da okula gitme oranının çok yüksek olduğunu, açılan okulların kısa sürede ihtiyaca cevap veremez duruma gelmesinden anlaşılmaktadır. Bu durumda ya okullara yeni bir kat yapılmış, ya da yenileri inşa edilmiştir. 1877-1912 yılları arasında Balkanlar son derece karışık olup kurtlar sofrası durumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti, Kosova'da modern okullar kurarak Kosovalıların asimile olmasını; daha açık bir ifade ile Sırplaşmasını, Bulgarlaşmasını, Rumlaşmasını, Slavlaşmasını önlemiştir. O devirde eğitim ve öğretime verilen önem, günümüzde Kosova Cumhuriyeti'nin temeli olmuştur.", Bkz., "Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim Ve Öğretim", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, C: II, Sayı: 3, 2010, s.25.

zaman birleriyle kavga ve çatışmanın merkezi haline gelmişler, böylece Avrupalı devletlerin Makedonya sorununa müdahalesi için zemin hazırlamışlardır.²¹

3. Arnavutça Eğitim Talebi ve Osmanlı Devleti'nin Yaklaşımı

Osmanlı- Kosova (Arnavut) ilişkileri, 1337'lere kadar geri gitse de Arnavutluk'un Osmanlı sınırlarını dahil edildiği I. Bayezid (1389-1402) döneminden itibaren başlatmak mümkündür. Osmanlıların bu ülkeyi tam olarak fethi ise 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) tarafından gerçekleştirilmiştir. Sancak merkezi olarak belirlenen Ergiri'ye Konya yöresinden getirilen bir miktar Türk nüfusu da yerleştirilmiştir. Arnavutların büyük bölümü İslamiyet'i Fatih Sultan Mehmet zamanında kabul etmiştir. Osmanlı'da Arnavut kökenli devlet adamlarının yükselmesine fırsat tanınmış, Gedik Ahmet Paşa, Koca Davut, Lutfi Paşa, Kara Ahmet, Koca Sinan, Nasuh, Kara Murat Paşa, Dukakinzade Ahmet gibi sayıları otuz ikiyi bulan Arnavut kökenli sadrazam Osmanlı Devleti'nin yönetiminde yer almıştır. Diğer alt kademedeki görevliler de hesaba katıldığında Arnavutların Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunun etkinliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.²²

Osmanlı ülkesinde gayrimüslimler kendi içlerinde Rum, Ermeni ve Yahudi milleti şeklinde ayrılırken, Müslümanlar için hiçbir şekilde Türk, Arap, Arnavut gibi bir ayrıma gidilmemiştir. *"Kültürel Türkçülüğün hedefi siyasi değildir; yani bir Arnavut, kendi dilini kullanmakta, tarihini öğrenmekte, gelenek ve göreneklerini yaşatma konusunda özgürdür, Türkçe onlar için sadece lingua francadır."* 1877'de yürürlüğe konan Belediyeler Yasası ile belediye meclislerine üye seçileceklerin Türkçe konuşmalarının mecbur tutulması Türkçe'nin yasal statüsünü güçlendirdiyse de geçmişteki hiçbir imparatorlukta görülmeyen hatta Amerika ve Rusya gibi günümüz federe devletlerinde dahi kamu alanında yüksek mevkilerde görev alabilmek için devletin asli unsurunun dilini bilme koşulu tartışılmazken o dönemde Türkçe'nin statüsü Meclis-i Mebusan'da tartışma konusu haline getirilmiştir. Örneğin Arap mebuslar, seçilebilmek için Türkçe bilme şartının kaldırılmasını önermişlerdir. İstanbul mebuslarından Rum kökenli Vasilaki Efendi Türkçe dışındaki dillere de meşruiyet kazandırma talebinde bulunmuştur. Bu dönemde Osmanlı Demokrat Fırkası (1909-1911) ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası (1911-1913) ülkedeki bütün ilkokullarda eğitimin yerel dillerde yapılmasını dile getirmişlerdir.²³

Arnavut Eğitim ve Yardımlaşma Kulübü 26 Kanun-i evvel 1324 [8 Ocak 1909] tarihinde Maarif Bakanlığına bir telgraf göndererek cehaletin ortadan kaldırılmasının tek yolunun Türkçe ile birlikte Arnavutça'nın da diğer diller gibi okul programlarına dahil edilmesi gerektiğini belirtmiş ve Arnavut halkı olarak bunu gönülden arzuladıklarını vurgulamışlardır.²⁴ Yapılan değerlendirme sonucunda daha önceki dönemlerde Arnavutça eğitime ve Arnavut lisanı ile yayınlanan matbu eserlere, zararlı olup olmadığı gözetilmeksizin getirilen yasaklamanın artık kaldırılması gerektiği, hatta Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman unsurlardan Arapların ve Hristiyan unsurlardan Rum, Bulgar, Ulah, Sırp ve Ermenilerin kendi dillerinde eğitim görmelerine izin verildiği halde bu çeşit istisnai bir yasaklamanın Arnavutlar için devam ettirilmesinin yanlış olacağı ve bu durumun Arnavut tebaa üzerinde bir infiale neden olduğu ve devlet

²¹ Uğur Özcan, "1878- 1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: II, Sayı: 1, 2013, s.414.

²² Necati Demir, *a.g.m.*, s.6.

²³ Ö. F. Akün, *Hayatı Hizmetleri ve Eserleri ile Şemseddin Sami* (Kamus-i Türki önsözü), İstanbul 1998; Zikr., Fatma Acık, "Dil Politikaları ve Arnavutluk'ta Türkçe: Osmanlı İmparatorluğu Döneminde", U.D.E.K *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe" Hëna e Plotë Beder Universitesi*, 14- 16 Kasım 2013, Tiran Arnavutluk Bildiri Kitabı, C: II, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/fatma_acik_arnavutluk_turkce.pdf, Erişim tarihi 12.8.2017.

²⁴ B.O.A.MF_MKT__01076_00021_016_001.

açısından da birtakım mahzurlara neden olacağı düşüncesiyle yaklaşık bir yıl sonra 14 Ocak 1909 tarihinde Arnavutların arzusuna uygun olarak ilkokullarda Arnavutça eğitime izin verilmesi uygun görülmüştür.²⁵

Yine Yanya Valisinin 19 Eylül 1908 tarihinde Maarif Nezaretine göndermiş olduğu yazı ile ilköğretim okullarında her kavmin ana dilinde eğitim almasının Kanun-i Esasi gereği olduğu, her milletin ana dilinde eğitim alması hakkında Arnavutların da istifade etmesinin aşikâr olduğu belirtilerek, eğitim programlarına Arnavutça eğitimin konulması işleminin tamamlanmasına yönelik Ergiri Cemiyeti'nin talebi iletilmiştir. Birinci derece okulların eğitim süresinin 6 yıl olarak belirlenmesi ve bu okullarda Osmanlıca dışında öğrencilerin ana dillerini öğrenmeleri tavsiye edilmiştir.²⁶

30 Eylül 1908 tarihli Yanya Maarif Müdürü Mehmet Bey tarafından Maarif Nezaretine gönderilen telgrafla ana dilin yalnızca birinci derece mektep programlarına dahil edilmesinin daha uygun olacağı görüşü önerilmektedir: *"Ana dilin yalnızca birinci derece mektep programlarına dahil edilmesi vilayet merkezlerinde konuşulan dillerin çokluğuna bağlı olarak uygulanması beraberinde birtakım zorlukları getirecekse de şayet bu kararın İdadi mektepleri de kapsamı icap ettiği takdirde en cesur ve kararlı şekilde uygulanmasının da en uygun yol olacağı arz olunur."*²⁷

Bakanlık telgrafı ile bildirilen -28 Eylül 1908 tarihi itibarıyla- Arnavutça'nın ortaokul ve liselerde öğretilmesi konusuna bağlı olarak ortaya çıkan sorunların başında öğretmen meselesi gelmektedir. Bu konu ile 30 Eylül 1908 tarihinde Manastır Maarif Müdürü Vekili Mehmet'in Maarif Nezaretine gönderdiği yazıdan anlaşıldığına göre Manastır Vilayeti dahilinde 3 idadi mektep ile 13 rüştiye mektebinde Arnavutça eğitimi verilmek üzere üçer yüz kuruş maaşla birer muallimin tayin edilmesi gerekmektedir. Fakat Manastır Vilayeti dahilindeki okullarda Arnavutça eğitimi vermek üzere öğretmenlik yapmak için yalnız Görice ile Kolonya'dan talep olmuştur.²⁸ Örneğin Görice bölgesinden yalnız Görice Lisesi Öğretmeni Sami Bey, Arnavutça öğretmenliğine tayinini istemiştir.²⁹

Yanya Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezaretine bildirildiğine göre 30 Eylül 1908 tarihi itibarıyla Yanya Vilayeti'nde mevcut 10 ortaokul ve 4 lisede Arnavut lisanının öğretilmesi için toplam 14 öğretmene ihtiyaç duyulmaktadır. Yanya Vilayeti'nde Arnavutça eğitim verecek ortaokul öğretmenleri için aylık 250'şer kuruş, lise öğretmenleri için ise 350'şer kuruş maaş tahsis edilmesi uygun görülmüştür.³⁰

Yine öğretmen meselesiyle ilgili olarak Manastır Maarif Müdürü Zekeriya Zihni Bey tarafından 24 Ekim 1908 tarihinde Maarif Nezaretinden Arnavutça ders verecek öğretmenlerin Manastır Vilayetince seçilip seçilemeyeceği sorulmaktadır.³¹

---

²⁵ "...mezkiür müfettişlikden vârid olup bir sûreti leffen takdîm kılınan tahrîrat-ı mahremânede idâre-i sâbıkada Arnavudça tadrîsâta ve lisân-ı mezkûrda matbû' âsâr-ı gayr-ı muzırranın tedâvülüne mûmâna'at olunmuş ise de ne tadrîsâtın ve ne de kütüb-i matbû'adan hiç birinin sûret-i ciddiyede men'-i vukû' ve tedâvülü kâbil olamayarak hatta memâlik-i Osmaniyede mütemekkin akvâm-ı İslamiyeden Arabların ve anâsır-ı Hiristiyanıyyeden Rum ve Bulgar ve Sırp ve Ulah ve Ermenilerin kendi lisânlarında icrâ-yı tadrîsât etmelerine müsâ'ade olduğu hâlde yalnız Arnavudlar hakkında böyle bir mu'âmele-i istisnâiyye ihtiyârının Arnavudlarca müceb olduğu infi'âlden mütevellid teşebbüs-i muzırın Kânûn-ı Esâsî'nin i'âde-i mer'ıyyeti üzerine şekil ve mâhiyeti tebeddül etmiş ve artık Arnavudça tadrîsâtın men'î yolunda taraf-ı hükûmetden ittihâz edilecek tedâbîr-i zecriyenin büyük mehâzîr ve müşkilâtı intâc edeceği cihetle Arnavudların işbu arzusunu yalnız mekâtib-i ibtidaiyye ve husûsiyyeye inhisâr etmek ve rüşdiye ve idâdiyelerle mekâtib-i âliyyede cereyân edecek tadrîsât lisân-ı resmî-i devlete hasr olunmak şartlarıyla tervîc ve teshîl muktezi bulunmuş...", Bkz., MF_MKT__01076_00021_018_001.

²⁶ MF_MKT__01076_00021_024_001.

²⁷ MF_MKT__01076_00021_007_001.

²⁸ MF_MKT__01076_00021_006_001.

²⁹ MF_MKT__01076_00021_0011_001.

³⁰ MF_MKT__01076_00021_0013_001.

³¹ MF_MKT__01076_00021_0012_001.

Manastır Valisi Hıfzı Bey'in 23 Kasım 1908'de Maarif Nezaretine gönderdiği yazıdan anlaşıldığına göre Manastır Vilayeti'nde bulunan 4 lise ile 18 ortaokulda Arnavutça eğitim verilecektir. Fakat Arnavutça eğitim verecek öğretmenlere ödenecek maaş konusunda tereddüt yaşanmaktadır. Liselerde öğretilen, isteğe bağlı, zorunlu olmayan diller gibi Arnavutçanın da her sınıfa haftada iki saat öğretilmesi durumunda liselerde istihdam edilecek Arnavutça öğretmenlerinin Rumca ve Bulgarca öğretmenlerinin maaşları oranında maaş almak durumunda olacakları, Arnavutça öğretmenleri için merkeze bağlı bölgelerden 150 ile 500 kuruş arasında maaş talep edildiği, Arnavutça eğitim vermek için öncelikle lise mezunlarından, yeterli öğretmen bulunamaması durumunda kadrolu olmayan seyyar Arnavutça öğretmenlerinden bu işe talip olanlardan öğretmen tayin edilmesi, Arnavutça ders verilmesi konusunda vilâyet maarif bütçesinin ayda 250 kuruştan fazla ücret verilmesine izin ve yetkisinin bulunmadığı, haftalık ders saatlerinin fazla olması durumunda maaşların da ona göre artabileceği bildirilmektedir.³²

Her ne kadar Arnavutça eğitimin ders programına alındığı hatta rüştiye ve idadi mekteplerde de okutulması kararı Hükümet tarafından benimsenmiş ve bir taraftan da ilgili vilayetlerde bununla ilgili eksiklikler tamamlanmaya çalışılmışsa da arzulanan düzeyde olmadığı, bazı şikâyet dilekçelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Selanik Mekteb-i İdadi öğrencisi Fazıl Efendi ve yirmi sekiz arkadaşının talebi bu yöndedir.

12 Kasım 1908 tarihinde ilgili şikayetleri Maarif Nezaretine ileten Selanik Valisi Ali Dâniş Bey'e yapılan başvuruya göre ders programlarının değiştirilmesi ve yürürlüğe konulması için belli bir zamana ihtiyaç duyulacağı gerekçesiyle bu yılın ders programına Arnavutça'nın dahil edilmemesi üzüntü ile karşılanmıştır. Rumca ve Bulgarca gibi Arnavutça'nın eğitim programlarına alınıp yürürlüğe konulmaması durumunda kendilerine hiçbir yararı olmayan Rumca ve Bulgarca derslerine katılmayacakları, Arnavutça eğitim için her gün iki saat Arnavut Kulübü'ne gitme durumunda olacakları için ders programlarının buna göre yeniden düzenlenmesi veya bu derslere katılacakların mağdur edilmemesi istenmektedir.³³

Benzer talepler Yanya'dan da gelmiş, eskiden beri öğretilmekte olan seçmeli dersler çerçevesinde Arnavutça'nın da kendilerine öğretilmesi konusunda Merkez lisenin Arnavut öğrencilerince ittifak bulunduğu, bu işe girişilmesinin uygun olup olmayacağı Yanya Maarif Müdürü Zihni Bey'in Maarif Nezareti'nden izin talebine konu olmuştur:

Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi'ne

Atûfetlü efendim Hazretleri

Merkez i'dâdisinin Arnavud unsuruna mensub olan şâkirdanı tarafından eskiden beri tadrîs olunagelen elsine-i ihtiyariye miyânında Arnavudçanın dahi kendilerine tadrîs olunmasını müttefikane talep edilmekte olmasına ve şimdilik fahri olarak lisan-ı mezkuru tadrîs edecek talib bulunmasına mebnî tahsîsât i'tâsına intizâr edilmeyerek Arnavudçanın tadrîsine mübâşeret edilmesi câiz olup olmadığının emir ve iş'ârı bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 16 Teşrîn-i sâni sene [1]324 [29 Kasım 1908]

Manastır Vilayeti Maarif Müdürü Zekeriya Zihni.³⁴

Yanya'daki Arnavut Eğitim ve Yardımlaşma Kulübü tarafından 8 Ocak 1909 tarihinde Maarif Vekaleti'ne gönderilen telgrafta, cehaletin ortadan kaldırılmasının tek yolunun Türkçe ile birlikte Arnavutça'nın da diğer diller gibi okul programlarına dahil edilmesinden geçtiği dile getirilmiştir:³⁵

³² MF_MKT__01076_00021_014_001.

³³ MF_MKT__01076_00021_027_001.

³⁴ MF_MKT__01076_00021_044_001.

³⁵ "Kötü ve uğursuz istibdat döneminde en çok ezilmiş, dili kasten yok edilmek istenilmiş cehalet vadisinde kalmış bir kavim var ise o da Arnavutlardır. Hürriyetin gözlerde parladığı günden beri cehaletin ortadan kaldırılmasının

Bu ve benzer talepler Maarif Vekaleti tarafından incelenerek olumlu biçimde değerlendirilmiştir. Ortaokul ve liselerde arzu edilmesi durumunda ders programlarına zarar ve engel teşkil etmeyecek şekilde Arnavutça'nın öğretilmesine Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından ekseriyetle karar verilmiştir.

Arnavutça eğitim verecek öğretmenlerin hemen seçilip eğitime başlanması ve öğretmen maaşlarının bulunduğu bölgeler tarafından tedarik edilmesi durumu söz konusu olduğundan Yanya, İşkodra, Kosova, Manastır ve Selanik Maarif Müdüriyetlerine telgrafla emir ve haber verilmiştir.

*"Yanya Maarif Müdüriyeti'nin 17 Eylül sene [1]324 [30 Eylül 1908] tarihli telgrafnamesinde mütalaalarının beyan edildiği üzere memleketimizde çeşitli kavimlerin dillerinin de tabii olarak çeşitli olacağı cihetiyle şimdiye kadar öğretilmiş olunagelen dillerden başka bir lisanın idadi mektepler programına dahil edilmesinin izin verilmesinden sonra uygun olabileceği yönünde görüş bildirdiği..."*³⁶ 9 Ocak 1909 [Fî 27 Kânûn-ı evvel sene 1324] tarihinde ise ancak Maarif Vekaleti tarafından izin verilmesinden sonra farklı dillerin okutulabileceği bildirilmektedir.

Bu gelişmeler çerçevesinde 19 Ocak 1909'da Görice'de Arnavutça eğitime başlandığı anlaşılmaktadır. Kosova'da da Arnavutça eğitim için tayin olunacak öğretmenlerden liselerde ders verecekler için aylık 1.000 kuruş, ortaokul öğretmenleri için ise aylık 700 kuruştan aşağı olmamak üzere maaş tahsis edilmesi konusunda Üsküp Osmanlı Arnavut Birliği Kulübü'nün talebi Kosova Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir.³⁷

Arnavutça eğitime izin verilmesi Yanya hakem Vilayeti'nin Ergiri ve Berat livalarında yaşayan Müslüman ve Hıristiyan Arnavut halkı arasında memnuniyetle karşılanmıştır. Yanya Valisi General Sulhi Bey'in Maarif Nezareti'ne telgrafından, Arnavutça eğitim verecek öğretmenler için belirlenecek maaş miktarının netleşmesine kadar öğretmenlerin şimdilik fahri olarak görev yapmasına izin verilmesinin işin amacına ulaşması açısından ilk beklentileri karşılayacağı belirtilmektedir.³⁸

Fakat gerek yerel makamların gerekse Maarif Vekaleti'nin girişimlerinin hedeflere ulaşma konusunda yeterli memnuniyeti sağlayamadığı Mustafa Fazıl Efendi ve arkadaşlarının şikayetlerinden anlaşılmaktadır. Selanik Valisinin 8 Mart 1909'da Maarif Nezaretine bildirdiğine göre Rumca ve Bulgarca gibi Arnavutça dili eğitiminin de ders programına dahil edilmemesi durumunda kendilerince hiç gerekli olmadığına inandıkları Rumca ve Bulgarca derslerine katılmayacakları, her gün ikişer saat Arnavut Kulübü'ne Arnavutça eğitim almak için gidecek öğrencilerin mağdur edilmemesi ve bu çerçevede ders programının yeniden düzenlenmesi konularında Mekteb-i İdadi öğrencilerinden Fazıl Efendi ve yirmi sekiz arkadaşının talepleri söz konusudur.³⁹

İşlerin yeterince hızlı ilerlemediği Manastır Valisi Fahri Bey'in Maarif Nezareti'ne gönderdiği 19 Haziran 1909 tarihli telgraftan da anlaşılmaktadır. Ortaokul ve lise düzeyinde Arnavutça eğitim verilmesinin karara bağlanması üzerine Manastır bölgesinde Arnavutça eğitim verebilecek kaç öğretmene ihtiyaç duyulduğu ve bunlara ne kadar maaş verilmesi gerektiği ile ilgili bilgileri bildirmiş olmalarına rağmen bu konuda Maarif Nezaretinden halen bir emir gelmediği ifade edilmektedir. Manastır halkının Arnavutça eğitim

---

yegâne çaresi Türkçe ile birlikte ana dilimiz olan Arnavutçanın diğer diller gibi okul programlarına dahil edildiğini bildiğimiz ve bunu gönülden şiddetle, hararetle arzuladığımız ve beklediğimiz halde ne yazık ki bugüne kadar bakanlık tarafından bu konuya dair hiçbir teşebbüs ve icraatta bulunulduğunu göremiyoruz. Vilayet makamı ve maarif müdürlüğünden bu konudaki istihamlarımız ve taleplerimiz çerçevesinde konunun bir an evvel sonuçlandırılmasını Osmanlı Arnavut tebaası adına istirham ederiz. 26 Kanun-i evvel 1324 [8 Ocak 1909] Arnavud Maarif ve Teâvün Kulübü", Bkz., MF_MKT__01076_00021_016_001.

³⁶ MF_MKT__01076_00021_017_001.

³⁷ MF_MKT__01076_00021_021_001.

³⁸ MF_MKT__01076_00021_020_001.

³⁹ MF_MKT__01132_00058_005_001.

konusunda son derece istekli ve arzulu olduğu ve Arnavutça eğitimin halen fahri öğretmenler tarafından verildiği bildirilerek Manastırda ortaokul ve lise düzeyinde sınavların başlaması nedeniyle bu konuda Maarif Nezaretinden cevap beklendiği ifade edilmektedir.⁴⁰

Yine de Maarif Nezareti, Arnavutça eğitim ile ilgili sorunları çözümsüz bırakmamıştır. Ortaokul ve lise düzeyinde Arnavutça eğitim verilmesiyle ilgili Manastır vilayetinden gönderilen talep konusundaki telgraf Kosova Maarif Müdürlüğü'nden gönderilen yazı ile birleştirilmiş ve diğer diller ile ilgili yapılan muamelenin Arnavutça için de yapılacağı bildirilmiştir.⁴¹ Maarif nazırının mahalli dillerin okullarda okutulmasının tabii olduğuna dair Manastır Vilayetine 28 Haziran 1909 tarihinde gönderdiği telgraf⁴², Yanya, Kosova, Selanik Maarif müdüriyetlerine de şu sözlerle bildirilmiştir:

Yanya, Kosova, Selanik Maarif Müdüriyetlerine telgraf

Arnavud lisânının i'dâdiye ve rüşdiyelerde tedrisi Manastır vilayetinden talep edilmesi üzerine mekâtibde elsine-i mahalliye'nin tedrisi tabîî olduğu bildirilmiş olmağla ma'lûmât itâ olunur. Fî 15 Haziran sene [1]325 [28 Haziran 1909]

Maarif Nazırı (İmza).⁴³

4. Harf Meselesi ve Latince ve Türkçe (Arapça) Harfler ile İlgili Halk Arasındaki İhtilaflar:

Arnavutça'nın öğretilmesinde alfabe sorunu ve bu konudaki ihtilaflar dikkat çekmektedir. Halkın bir kısmının Arap harflerini, bir kısmının da Latin alfabesini tercih etmesi ile ilgili sorunların uzun süre devam ettiği resmi yazışmalardan açıkça anlaşılmaktadır.

Yanya Valisi Ferik (General) Hilmi'nin 11 Eylül 1908 tarihli Babıali'ye gönderdiği şifreli telgrafında bildirdiğine göre Arnavutça'nın Latin harfleriyle öğretilmesi konusunda Ergiri sancağında halkın bir kısmı diğer bir kısmı ile karşı karşıya gelmiştir. Bu konuda vilayet tarafından önlemler alınsa da yeterli olmamaktadır. Ergiri sancağındaki okulların düzenlenmesi çerçevesinde inşasına başlanılıp da halkın artık yardım etmemesi nedeniyle tamamlanamamış olan okulların bir an önce tamamlanması ve eğitime başlaması gerekmektedir. Bunun için devlet bütçesinden 1.500 lira kaynak aktarılması elzem görünmektedir.⁴⁴ Hilmi Bey, sorunu Maarif Nezareti'ne de bildirmiştir. Yanya Vilayeti'ne bağlı bölgelerin bazı kısımlarında Arnavut diliyle eğitim yapacak okulların açılması istenmektedir. Bir kısım Arnavutlar, Arnavutça eğitim için Latin harflerinin kullanılmasını uygun görmemekte ve Latin alfabesini isteyenlere muhalefet etmektedirler. Bundan dolayı halk arasında nifak çıkması beklendiğinden buna meydan verilmemesi için birtakım önlemler alınması yerinde olacaktır.⁴⁵

Ergiri Mutasarrıfı ve Yanya Valisi'nin durumu bildirmesi üzerine Dahiliye Nazırı İbrahim Bey'in Maarif Nezareti'ne yazdığı yazıdan sorunun çözümü için yerel makamlarının görüşlerine önem verildiği ve çözümü için öne sürülen fikirlerin dikkate alındığı görülmektedir. Ergiri'de bulunan okulların düzenlenmesi ve özellikle yapımı tamamlanamayıp yarım kalan lise binasının eğitime verilen önemin göstergesi olarak bir an önce tamamlanıp eğitime açılmasının gerekli olduğu ve bunun için de 1.500 liralık bir bütçeye ihtiyaç duyulduğuna işaret edilmektedir:

⁴⁰ MF_MKT__01132_00058_002_001.

⁴¹ MF_MKT__01132_00058_002_002.

⁴² MF_MKT__01132_00058_003_001.

⁴³ MF_MKT__01132_00058_001_001.

⁴⁴ MF_MKT__01076_00021_003_001.

⁴⁵ MF_MKT__01076_00021_005_001.

Maarif Nezâreti Vekâlet-i Aliyyesi'ne

Atûfetlü efendim hazretleri

Arnavud lisânının Latin hurûfuyla tadrîsi maksadından dolayı ahâlî yekdiğerine mu'arız olup bu bâbda vilâyetçe tedâbîr ittihâz olunmakta ve Ergiri Mutasarrafı'nın dahi te'sîr-i mesâ'îsi görülmekte ise de şu sırada Ergiri livâsı dâhilinde mekâtibin tanzîmine çalışmak ve inşâsı nâ-tamâm kalan ve ikmâl-i inşââtı bin beş yüz lira sarfiyla kâbil olabilecek olan mekteb-i i'dâdî binâsının âcilen ikmâliyle tadrîsâta ehemmiyet verilmek elzem olup nezâret-i ailiyyeye iş'âr-ı madde olunduğundan bahisle keyfiyetin te'yîd ve tesrî'ine dâir Yanya vilâyetinden alınan 30 Ağustos sene [1]324 tarihli telgrafnâme leffen savb-ı âlîlerine irsâl kılındı. Vilâyetçe dermiyân olunan lüzûm ve ehemmiyete nazaran iktizâsının sūr'at-i ifâsına himem-i aliyyeleri masrûf buyurulmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir. Fî 19 Şaban sene [1]326 ve fî 2 Eylül sene [1]324 [15 Eylül 1908], Nâzır-ı Umûr-ı Dahiliye İbrahim.⁴⁶

Yanya Maarif Müdürü Mehmet'in Maarif Nezaretine gönderdiği 27 Ocak 1910 tarihli telgraf ile Müslüman ahalinin Priştina Lisesi'nde öğretilen Arnavutçanın Türkçe harfler ile öğretilmesini talep ettiklerinin okul müdürlüğünce bildirilmesi üzerine nasıl bir yol izleneceği sorulmaktadır.⁴⁷

1 Şubat 1910 tarihli Manastır'dan Maarif Nezaretine gönderilen bir telgrafla da Latin harfleri ile öğretilmekte olan Arnavutça'nın Arap harfleri ile öğretilmesinin Manastır bölge halkının çoğunluğu tarafından arzu edildiğinden ne şekilde muamele yapılacağı hakkında Görice İdadi Müdürlüğü tarafından bilgi istendiği belirtildikten sonra bu konuda izlenecek yol sorulmuştur.⁴⁸

Margaliç Maarif Komisyonu adına komisyon üyesi Hüseyin Hüsnü Bey tarafından 15 Şubat 1910 tarihinde Yanya Maarif Müdüriyeti'ne gönderilen telgraf, bölgenin ileri gelenleri, muhtar ve imamlar ile yapılan görüşme sonucunda bölgede daha önce olduğu gibi aynı şekilde Arnavutça'nın Arapça harfler ile öğretilmesi görüşünün kararlaştırıldığı ve bu karar doğrultusunda Arnavutça eğitimi için gerekli öğretmenlerin gönderilmesi talebini içermektedir.⁴⁹

Bu ve benzer taleplere Maarif Nezaretinin olumlu yanıt verdiği, Arnavutçanın Arap harfleriyle öğretilmesini arzu edenlere Arap harfleriyle, Latin harfleriyle öğretilmesini arzu edenlere Latin harfleriyle öğretilmesinin uygun görülmesi, Arnavutça eğitim veren resmi okullarda ikinci bir lisan öğretmenine ihtiyaç duyulması durumunda bunlar için de maaş tahsis olunacağını bildirildiği görülmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak Yanya Maarif Müdürü Mehmet Tevfik Bey, Margaliç dışındaki kazalardan da gelen

⁴⁶ MF_MKT__01076_00021_023_001.

⁴⁷ "Maarif Nezâret-i Celîlesi'ne; Ahâlî-i İslamiye Priştina İ'dâdîsinin tadrîs olunan Arnavudçanın Latin hurûfâtıyla tadrîsini Türkçe hurûfâtı ile okutulmasını talep eyledikleri mekteb-i mezbûr müdüriyetinden bildirildiğinden olunacak mu'âmele istîzân olunur. Fî 14 Kânûn-ı sâni sene 325 [27 Ocak 1910] Yanya Maarif Müdürü Mehmed.", Bkz., MF_MKT__01076_00021_040_001.

⁴⁸ "Maarif Nezâret-i Celîlesi'ne; Mektebde Latin hurûfâtı üzerine tadrîs edilmekte olan Arnavudçanın hurûf-ı Osmânî ile icrâsı tadrîsi umûm ahâlî tarafından verilen arzuhâlde istid'â olunduğu beyânıyla sûret-i mu'âmele Görüce İ'dâdîsi Müdürlüğü'nden sorulmakda olduğundan olunacak mu'âmelenin iş'ârı ma'rûzdur. Ferman. Fî 19 Kânûn-ı sâni sene 325 [1 Şubat 1910] Ma'ârif Müdürü Nâmına Muhâsebe Me'mûru Mehmed.", Bkz., MF_MKT__01076_00021_038_001.

⁴⁹ "Yanya Maarif Müdüriyeti'ne; Maarif Nezaret-i Celîlesi'nin ol bâbdaki emr-i telgrafîsi ahâlîye tefhîm olundukda burada Arnavudçanın hurûfât-ı Arabiye ile nakşı arzu olunmakta bulunduğu şifâhen ve imâm ve muhtârânın da tahrîren ifâde eyledikleri ve zâten evvelce de vukûbulan ictimâ'ât-ı umûmiyenin mukarrerâtı bu minvâl üzere olduğundan talepleri vechile Arnavudçanın hurûfât-ı Arabiye ile neşr ve ta'mîm ve ta'limi için muktezî mu'allimlerin i'zâmı ma'rûzdur. Fî 2 Şubat sene [1]325 [15 Şubat 1910] Margaliç Maarif Komisyon Reisi Nâmına A'za Hüseyin Hüsnü.", Bkz., MF_MKT__01076_00021_033_001.

benzer taleplerin aynı doğrultuda değerlendirileceğini bildirerek 18 Şubat 1910 tarihli telgrafla izin istemektedir.⁵⁰

5. Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Arnavutlar arasındaki temel anlaşmazlık noktası olan ortak alfabe konusunda uzlaşamayınca sorun büyümüş, dış güçlerin⁵¹ özellikle de misyonerlerin propaganda ve manipülasyon alanlarına girmiştir. Bu durum Arnavutlar arasındaki ayrışmayı daha da derinleştirmiştir.⁵²

Arnavutça eğitimin alfabesi konusunda Osmanlı merkezine ulaşan gerek şikâyet telgrafları gerekse yerel yöneticilerin verdiği bilgiler ışığında merkezdeki yöneticiler durumun hassasiyetinin farkına varmışlardı. Buna göre Latin harfleriyle Arnavutça eğitim verilmesi konusunda halk arasında ihtilaf bulunduğu, Güney Arnavutluk bölgesinin büyük bir çoğunluğunun Arnavutça eğitimin Latin harfleriyle düzenlenmiş bir elif-ba ile yapılmasını gerekli gördükleri, Kuzey Arnavutluk bölgesinin ise Arnavutça eğitimin Latin harfleriyle düzenlenmiş bir elif-ba ile yapılmasını uygun görmeyip Türkçe elif-ba ile bir alfabe düzenlemesini uygun gördükleri tespitinden sonra, Arnavutça eğitimin diğer milletlere verildiği gibi Kanuni Esasinin bir gereği olduğu talebinin devlet tarafından reddedilmesinin büyük sorunlara yol açacağı fikri ortaya çıkmıştır. Arnavutça eğitim ve alfabe serbestisinin sadece ilköğretimde uygulanması koşuluyla serbest bırakılmasının muhtemel sorunları önleyeceği öngörülmüştür. 14 Ocak 1909 tarihinde Maarif Nezareti'ni vekaleten yürüten bakanın aşağıdaki telgrafın bir bölümünde verdiği bilgiler bu konunun ayrıntılı biçimde incelendiğini ve müfettiş raporlarında tespit edildiğini göstermektedir:

“Mezkûr müfettişlikden -Rumeli Vilâyeti Müfettişliği- vârid olup bir sûreti leffen takdîm kılınan tahrîrat-ı mahremânedede idâre-i sâbıkada Arnavudça tadrîsâta ve lisân-ı mezkûrda matbû' âsâr-ı gayr-ı muzırranın tedâvülüne mümâna'at olunmuş ise de ne tadrîsâtın ve ne de kütüb-i matbû'adan hiç birinin sûret-i ciddiyede men'-i vukû' ve tedâvülü kâbil olamayarak hatta memâlik-i Osmaniyede mütemekkin akvâm-ı İslamiyeden Arabların ve anâsır-ı Hıristiyânîyeden Rum ve Bulgar ve Sırp ve Ulah ve Ermenilerin kendi lisânlarında icrâ-yı tadrîsât etmelerine müsâ'ade olduğu hâlde yalnız Arnavudlar hakkında böyle bir mu'âmele-i istisnâiyye ihtiyârının Arnavudlarca müceb olduğu infî'âlden mütevellid teşebbüs-i muzırın Kânûn-ı Esâsî'nin i'ade-i mer'iyeti üzerine şekil ve mâhiyeti tebeddül etmiş ve artık Arnavudça tadrîsâtın men'î yolunda taraf-ı hükûmetden ittihâz edilecek tedâbîr-i zecriyenin büyük mehâzîr ve müşkilâtı intâc edeceği cihetle Arnavudların işbu arzusunu yalnız mekâtib-i ibtidaiyye ve husûsiyye inhisâr etmek ve rüşdiye ve idâdiyelerle mekâtib-i âliyyede cereyân edecek tadrîsât lisân-ı resmî-i devlete hasr olunmak şartlarıyla tervîc ve teshîl muktezî bulunmuş ve tadrîs olunacak elifbâ ile hat meselesine gelince biri münhasıran Latin ve diğeri Latin ve Rum hurûflarıyla iki elifba tertîb olunup Cenûbî Arnavudluğun kısm-ı

⁵⁰ “Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Alîsi'ne; Ma'rûz-ı çâkerleridir; Arnavud lisânının hurûf-ı Arabiye ile tadrîsini arzu edenlere bu hurûf ile ve Latin hurûfuyla ta'limini isteyenlere bu harfler ile tadrîs bi't-tasvîb lisân-ı mezkûrun tadrîs edilmekte olduğu mekâtib-i resmîyeye ikinci bir lisân mu'allimi ta'yîni iktizâ ederse de bunlara da ma'âş tahsîsi tensîb edildiğine dâir makâm-ı vilâyete vârid olan 21 Kânûn-ı sâni sene 325 tarihli telgrafnâme-i nezâret-penâhîlerinin mülhakât-ı vilâyete ta'mîm edilmesi üzerine bu kere Margaliç Maarif Komisyonu Riyaseti'nden bi'l-vürûd melfûfen takdîm kılınan 2 Şubat sene 325 tarihi telgrafnâme mündericâtıyla diğerkazâlardan aynı mâdde hakkında vukû' bulan mürâca'at üzerine olunacak mu'âmelenin istizânına müsâra'at kılındı. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir. Fî 7 Safer sene 328 ve fî 4 Şubat sene 325 [18 Şubat 1910]; Yanya Vilâyeti Maarif Müdürü Bende-i Mehmed Tevfik.”, Bkz., MF_MKT__01076_00021_034_001.

⁵¹Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Arnavutluk coğrafyasında görev yapan konsoloslarının başta Katolik Arnavutların hamisi rolünü üstlenerek Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahaleye kadar varan faaliyetleri için Bkz., Said Olgun, “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Konsoloslarının Arnavutluk Coğrafyasındaki 'Muzır Faaliyetlerine' Bazı Örnekler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: X, Sayı: 50, Haziran 2017.

⁵² Engin Yılmaz, “Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C: IX, Sayı: 7, Yaz 2014, s.10.

küllsi Latin hurûfuyla müretteb elifbâyı iltizâm etmekte ve kısm-ı cüz'îsi ile şimâlî Arnavudluğun Latin hurûfunu kabûl etmeyip Türkçe hurûf ile yeniden bir elifbâ tertîbini arzu eylemekte oldukları cihetle oraca erbâb-ı vukûfdan bazılarıyla sûret-i münâsibede müzakere olunarak o yolda bir elifbâ tertîbine teşebbüs edilmiş olduğundan bahisle buraca da münâsib görülecek kimselerle bi'l-müzâkere bir elifbâ tertîb etdirilmesi iş'âr kılınmıştır.” Arnavutların, gayrimüslimlerin kendi dillerindeki eğitim serbestinden mahrum edildikleri iddiası her ne kadar tamamıyla gerçeği yansıtmıyorsa da dil talepleri dikkate alınarak açılacak özel okullarda tamamıyla serbestiyet sağlanması ve resmi okullarda da ilköğretim kısmında isteğe bağlı olarak Arnavutça eğitime, istenilen alfabe ile izin verilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Bu konu ile ilgili halkın talebinin gelmediği Kuzey Arnavutluk'ta alfabe konusunda gereken düzenlemelerin yapılması benimsenmiştir.⁵³

Maarif Nezareti tarafından Manastır Vilayeti'ne gönderilen 7 Şubat 1910 tarihli yazıda da⁵⁴ meselenin devlet siyasetini etkileyecek hale geldiği belirtilmekte ve devletin tarafsızlığına işaret edilmektedir. Buna göre; Arnavutça eğitim hakkında hükümetin kararı harflerin seçimi konusunda kararsız kalmak ve sonuca bakmak şeklinde idi. Görünen netice itibarıyla olayın devlet siyasetine etki edecek duruma gelmesiyle birlikte artık devletin bu durumda tarafsızlığını koruyacağı takdir olunamaz. Devletin bu konudaki kanaati, olayların genel akışı göz önünde bulundurulduğunda Arapça harflerin büyük bir çoğunlukla kabul edileceğini öngörme şeklindedir. Kosova vilayetinde olduğu gibi Manastır vilayetinde de Arapça harfler hemen hemen ittifak denecek derecede kabul edileceği sürekli gelen telgraflardan anlaşılmaktadır. Kosova ve Manastır gibi Arapça harflerin ittifakla veya büyük çoğunlukla kabul edildiği yerlerde lise düzeyindeki okullarda Arnavutça eğitimin Arapça harflerle verilmesi gerekir.⁵⁵

Benzer bir yazı birkaç gün sonra (12 Şubat) bu kez Manastır Vilayeti yanında Selanik, Kosova, Yanya, İşkodra Vilayetlerine de gönderilmiştir. Bir kısım resmi okullarda Arnavutça eğitim verilmesine isteğe bağlı olarak izin verilmesi üzerine bu okullarda Arnavutça eğitim vermeye başlandığı, ancak daha sonra yapılan başvurularda bazı Arnavut vatandaşların bu eğitimin Arap harfleriyle, bazılarının da Latin harfleriyle verilmesini talep ettikleri belirtildikten sonra, Arnavutça Latin harfleriyle eserler mevcut olduğu gibi Arap harfleri ile yazılmış eserlerin de mevcut olduğunun görülmekte olduğu, bir dilin kelimelerinin yazılıp kaydedilmesi yani kullanılması aşamasında bu seçeneklerden hangisinin tercih edileceği bunları kullanacak kişilerin seçimine bırakılması gereğinden hareketle bu aşamada Osmanlı Devleti'nin bir müdahalesi olmayacağı, arzu edenlere Arap harfleriyle, arzu edenlere de Latin harfleriyle eğitim verilmesinin sağlanacağı, gerekirse Arnavutça eğitim veren okullara ikinci bir lisan hocası tayin edilerek bunlara da maaş tahsis olunacağı ve bu doğrultuda hareket edilmesi bildirilmiştir.⁵⁶

Osmanlı merkezinden harf meselesiyle ilgili halkın talepleri doğrultusunda hareket edilmesine dair emirler gelmesine rağmen halkın bu konudaki şikayetlerinin devam ettiği görülmektedir. Yanya Valisi Mustafa Zihni'nin 1 Nisan 1910'da Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıdan harf meselesinin Yanya Vilayeti⁵⁷

⁵³ MF_MKT__01076_00021_018_001.

⁵⁴ Yukarıdaki telgrafta hükümet, okullarda Arnavutça eğitim için kullanılacak harflerin seçimini o dili kullanacak bölgelere bırakmış ve bu konuda tarafsız kalacağını bildirmişse de o zamandan bugüne dek (19 Şubat) vilayetlerden gelen haber ve izlenimlerden Arapça harflerin hemen hemen genele yakın bir oranda kabul bulunduğu, halkın Arnavutça eğitimi konusunda Latin harfleri kullanmanın aleyhinde olduğu anlaşılmaktadır. Kosova ve Manastır vilayetlerinde Arnavutça eğitim veren okullarda bu lisanın özellikle Arapça harfler ile öğretilmesinin gerekli olduğuna bildirilmiştir, Bkz., MF_MKT__01076_00021_048_001.

⁵⁵ MF_MKT__01076_00021_046_001.

⁵⁶ MF_MKT__01076_00021_032_001.

⁵⁷ Yanya Vilayeti dahilinde Arnavut diliyle eğitim yapılmasını sağlayacak okullar açılması ve bu okullarda verilecek eğitimin Latin harfleriyle gerçekleştirilmesi konusunda bazı yerlerden muhalefet edilmesi üzerine Dahiliye Vekilinin birtakım görüşmelerde bulunduğu, bir anlaşma zemini üzerinde uzlaşıldığı ve Türkçe harflerle

açısından çok önemli bir problem haline dönüştüğü ifade edilmektedir. Valinin bildirdiğine göre Preveze kasabasıyla⁵⁸ Margaliç kazasının yarısı, Parga kasabası, vilayet merkez kazasıyla merkeze bağlı Aydonat ve Filat kazaları ile Gergiri sancağının Haymara ve Pogun kazaları halkının çoğunluğunun Arnavutçanın Arap harfleriyle ile öğretilmesi emel ve arzusunda buldukları, merkeze bağlı Koniçe ve Leskovik ve Miçova kazalarıyla Margaliç kazasının diğer yarısı, Ergiri sancağının Pogun ve Haymara kazalarından başka diğer kazaları ile Berat sancağına bağlı kazalardan Preveze sancağından Loros halkının Latin harflerini tercih edip uygun buldukları, bu durumda vilayet dahilinde Latin harfleri taraftarlarının çoğunluk oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Yanya Vilayeti bu konuda ilkesel olarak tarafsız kalacağını açıklamasına rağmen bazı memurlar ile önemli konumda bulunan bazı idarecilerin bir tarafa eğilimli olmaları ve tarafsız davranmamaları durumunda bunlarla ilgili nasıl bir muamelede bulunulacağı hakkında bilgi istenmiştir.⁵⁹

Aynı vali birkaç gün sonra Dahiliye Nezaretine gönderdiği şifreli telgrafla meselenin harf tartışmasından çıkıp Bektaşilik- Sünnilik problemine dönüştüğünü söylemektedir. Onun tespitlerine göre Arnavutça eğitim konusunda Sünniler Arapça, Bektaşiler ise Latince harflerden yana olduklarından bu konunun merkezi hükümet tarafından bir karara bağlanması daha uygun olacaktır. Arnavutça eğitim konusunda çekişmelerin ve tartışmaların önüne geçilebilmesi için resmi okullarda Arnavut harfleriyle tedrisatın kaldırılması, özel okullarda herkesin istediği harflerle eğitimi tercih edebilmesinin serbest bırakılması, asayişe uygun olmayan bir hareketin ortaya çıkması durumunda ise buna sebebiyet verenler hakkında derhal takibatta bulunulup gereken işlemlerin yapılması en uygun çözüm olarak görülmektedir.⁶⁰

Yapılan mitinglerle⁶¹ ya da bireysel tepkilerle⁶² harf meselesinin canlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Hatta Arnavutça probleminden dolayı Güney Arnavutluk'ta bazı çeteler oluşturulduğuna dair haber alınması

---

birlikte bir Arnavutça elif-ba risalesinin düzenlenmesinin uygun olacağı düşüncesinde olduğu, 9 Şubat 1909'da Maarif Nezareti tarafından Rumeli Müfettişliğine bildirilmişti, Bkz., MF_MKT__01076_00021_030_001.

⁵⁸ Preveze ahalisinin lise düzeyindeki okullarda Arnavutçanın Arap harfleriyle ile öğretilmesini ilk etapta talep ettikleri ancak daha sonra bazı öğrenci velilerinin Arnavutçayı Latin harfleriyle öğretilmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda Yanya Maarif Müdürü Mehmet Bey, 9 Nisan 1910'da Maarif Nezaretine, Arnavutça'yı Latin harfleriyle öğretilmesini talep edenlere daha önce olduğu gibi mevcut öğretmen tarafından Latin harfleriyle eğitim verilmesi, Arap harfleriyle öğretilmesini isteyenlere ise ikinci bir lisan öğretmenin istihdam edilmesinin zaruri görüldüğü, bu öğretmen için ne kadar maaş tahsis olunması uygun ise gereğinin yapılması konusunda izin istendiğine dair bir telgraf göndermiştir, Bkz., MF_MKT__01076_00021_037_001. Bir ay sonra ise -9 Mayıs 1910- Maarif Nezaretinin resmi bilgilerine göre Preveze, Ergiri ve Berat bölgelerindeki liselerde Arnavutça eğitimi verilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Preveze halkının Arnavutça eğitiminin Arapça harflerle verilmesi taraftarı olması nedeniyle bu bölgelerdeki eğitimin Arapça harfler ile verildiği, ders yılı bitmek üzere olduğundan Ergiri ve Berat bölgelerindeki liselerdeki ders programlarının değiştirilmesinin şimdilik mümkün olmadığı bildirilmiştir, Bkz., MF_MKT__01152_00025_002_001.

⁵⁹ MF_MKT__01076_00021_035_001.

⁶⁰ MF_MKT__01076_00021_036_001.

⁶¹ Arnavutça'nın Latin harfleriyle öğretilmesi amacıyla Görice'de gerçekleştirilen mitingde alınan kararları kapsayan arzuhalin miting heyeti tarafından Görice Mutasarrıflığı'na bildirildiği, ancak mitingde alınan kararlar ile ilgili belgede imza bulunmaması nedeniyle belgenin iade edildiği 25 Nisan 1910'da Manastır Valisi Halil tarafından Maarif Nezaretine bildirilmiştir, Bkz., MF_MKT__01152_00034_002_001. Ardından mitingde alınan kararları kapsayan dilekçe kabul edilmiştir;

"Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi Mektûbi Kalemi Müsveddatına Mahsûs

Varakadır

Tarih: 29 Rebûlahir 328 ve 26 Nisan 326 [9 Mayıs 1910]

Manastır Vilayeti'ne

12 Nisan sene 326 tarihli ve 11 numaralı tahrîrât-ı vilâyetpenâhileriyle lüzûm-ı i'adesi beyân olunan Arnavudçanın Latin hurûfuyla tadrîsi lehinde Görice'de akd olunan mitingdeki mukarrerâtı hâvî miting heyetinin arzuhâli leffen irsal kılınmıştır. Ol bâbda.", Bkz., MF_MKT__01152_00034_001_002.

üzerine yapılan soruşturmada, şimdilik bu haberin doğru olmadığını anlaşıldığı, ancak böyle bir durumun ihtimal dahilinde bulunduğu belirtilmektedir.⁶³

Bütün bu gelişmelere rağmen devlet tarafsız kalma politikasından vazgeçmemiştir. Hatta bazı memurların bunun aleyhindeki tarafgir tavır ve davranışlarına meydan verilmemesi özellikle vurgulanmıştır:

Bâb-ı Alî Dahiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye Dairesi Birinci Şube 37

Hülâsa: Arnavud lisânı meselesine dâir

Maarif Nezâret-i Cefilesi'ne

Devletlü efendim hazretleri

13 Nisan sene 326 tarihli ve 34 rakamlı tezkireye zeyldir. Arnavud lisânının Arabi ve Latin hurûfuyla tadrîsi husûsunda hâsıl olan iki cereyân-ı muhâlfe karşı hükûmetçe iltizâm-ı bî-tarafî edilmek en muvâfık bir tedbîr olmağa beraber ba'zı mahallerde ba'zı me'mûrların tarafgîrâne hâl ve kâlleri hiss olunmakda bulunmasına binâen devletçe şu meselede ihtiyâr olunan meslek biliniz me'mûrince ona ittibâ' edilmek üzere kat'î vesarîh bir hatt-ı hareket ta'yin ve tebyîni lüzûmuna dâir Yanya vilâyetinden bu kere alınan tahrîrât dahî leffen savb-ı âlilerine irsâl kılındığından iktizâ-yı maslahatın ilâve-i mütâlâ'a ile inbâsına himem-i aliyye-i nezâret-penâhîleri masrûf buyurulmak babında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 21 Rebî'ulâhir sene 328 ve fî 18 Nisan sene 326 [1 Mayıs 1910]

Dahiliye Nâzırı Nâmına Müsteşar Ali Fuad.⁶⁴

Yukarıda gösterilen yazışmaların en önemlilerinden biri Meclis-i Mebusan'da ana dili Türkçe olmayanların eğitim dili konusunda alınan karar ile ilgilidir. Fakat bize göre daha önemli olan ise devlet yöneticilerinin Meclis-i Mebusan'da alınan karardan önceki tarafsız bakış açıları ve uygulamaları olmuştur. Buna göre;

Meclis- Mebusan'a sunulan ilkokul seviyesinde eğitim tasarısının kanunlaşmasına bağlı olarak ana dili Türkçe olmayan Osmanlı çocuklarına mahsus ilkokul seviyesindeki okullarda bundan böyle eğitimin kendi dillerinde verileceği, bu konuda Manastır, Kosova, İşkodra ve Yanya Vilayetlerinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla şimdiden Arnavut lisanını Arapça harflerle yazılacak ya da tercüme ettirilecek ders kitaplarıyla öğretebilecek yetkin öğretmenler yetiştirmek üzere Öğretmen Okullarına da Arnavutça dersinin konulmasının Maarif Nezaretince kararlaştırıldığı belirtilerek Manastır, Kosova, İşkodra ve Yanya Vilayetlerinde Arnavutça eğitim verecek yeterli öğretmen olup olmadığını araştırılması istenmiştir. Ayrıca, ilkokul seviyesinde Arnavutça ders kitaplarının hazırlanıp hazırlanmadığı, şayet hazırlanmadıysa bu konuda telif ya da tercüme yapabilecek yetkinlikte kişiler olup olmadığını araştırılarak acilen Maarif Nezaretine bildirilmesi istenmektedir.

---

⁶² Resmi okullarda Arnavutça'nın Arapça harfler ile öğretilmesinin kararlaştırılması üzerine, Manastır İdadi Mektebi Arnavutça Öğretmeni Ferit Bey'in istifa etmesiyle yerine aynı okulda görev yapan, Arnavutça'yı Arapça harfler ile öğretmeye yetkin, tavır ve davranış itibarıyla güvenilir bir kişi olan Kur'an-ı Kerim Öğretmeni Hafız Recep Efendi'nin tayin edilmesi konusunda Manastır Valisi Halil Bey tarafından Maarif Nezaretine şifreli telgraf gönderilmiştir, Bkz., MF_MKT__01076_00021_051_001.

⁶³ "Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye Dairesi Birinci Şube 39

Devletlü efendim hazretleri

18 Nisan sene 326 tarihli ve 37 rakamlı tezkireye zeyldir. Lisân mes'elesinden müteessir olan cenûbî Arnavudluk'da ba'zı çeteler tertîb edildiğine dâir Manastır vilâyetinden vâki' olan iş'âr üzerine tahkîkât-ı lâzime icrâ olunarak şimdilik bunun sıhhati olmadığı anlaşılmış ise de hurûfât mes'elesinin iktisâb ettiği şiddet-i cereyâna göre böyle bir hâlin zuhûru mütehammil bulunduğu Yanya vilâyetinden bu kere de izbâr kılınmasına ve iş'âr-ı sabika nazaran icâb-ı hâl ve maslahatın serî'an icrâ ve inbâsına himem-i aliyyeleri masrûf buyurulmak babında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 23 Rebî'ulâhir sene 328 ve fî 20 Nisan sene 326 [3 Mayıs 1910]; Dahiliye Nâzırı Nâmına Müsteşar Ali Fuad", Bkz., MF_MKT__01152_00025_004_001.

⁶⁴ MF_MKT__01152_00025_003_001.

Maarif-i Umûmiye Nezâreti Mektûbî Kalemî Müsveddâtına Mahsus Varakadır; Tarih: 19 Kânûn-ı Sâni 326 [1 Şubat 1911]

Manastır, Kosova, İşkodra, Yanya Vilâyetlerine Telgrafnâme

Meclis-i Meb'ûsâna takdîm olunan tadrîsât-ı ibtidâiyye lâyhâsının kesb-i kânûniyet etmesini müte'âkib anadili Türkçe'den gayri olan evlâd-ı Osmâniyeye mahsûs mekâtib-i ibtidaiyye-i umûmiyede tadrîsât kendi lisânları ile icrâ kılınacağından vilayetinizin bu bâbda derkâr olan ihtiyâcını tesviye için şimdiden hurûf-ı arabîye ile Arnavud lisânını ve bu lisân üzere telif ve tercüme etdirilecek kütüb-i dersiyenin ta'lîmine kifâyetli mu'allimler yetiştirmek üzere dârü'l-mu'allimlere de mezkûr lisânın ol vechile tadrîsi nezâretçe mukarrerdir. Orada bu ders için kifâyetli mu'allim bulunabilir mi? ve ibtidâiyyeler için kütüb-i dersiyeye yapılmış mıdır. Yapılmamış ise te'lif ve tercüme muktedir zevât var mıdır? Bi't-tahkîk serî'an iş'ârî mütemennâdır.⁶⁵

6. Alfabe ve Kitap Hazırlıkları:

Bir taraftan alfabe tartışmaları ve halk arasındaki görüş farklılıkları devam ederken, diğer taraftan devlet Arnavut diliyle eğitim için Arapça (Türkçe) ya da Latince alfabe hazırlığı içine girmiştir.

Esasen Arnavutlar II. Abdülhamit'ten alınan izinle İstanbul'da 1879'da "Arnavut Cem'iyet-i İlmiyyesi"ni kurmuşlardı. Cemiyetin amacı Arnavut ağızlarını ve lehçelerini birleştirerek, Arnavutça'yı standart bir dil haline getirmek, geliştirmek ve yaygınlaştırmaktı. Türk dilinin önemli sözlüklerinden birini de yazan Şemseddin Sami, Arnavutların ilk millî alfabesini hazırlayarak Arnavut diline de büyük katkı sağlamıştır.⁶⁶

Bu konuda Dahiliye Vekili Hüseyin Hilmi Bey, Rumeli Müfettişliği görevi sırasında tanıdığı Rumeli Müfettişliği katiplerinden Arif Hikmet Efendi'nin⁶⁷ Arnavut lisanına vakıf bulunduğu ve Türkçe harfler ile bir Arnavutça elif-ba risalesi hazırladığı bilgisini Maarif Nezaretine 25 Ocak 1909'da vermiştir.⁶⁸

Manastır Valisi Reşit'in 2 Şubat 1911'de Maarif Nezaretine bildirdiğine göre Manastır'da Arnavutça'yı Arap harfleriyle öğretebilecek öğretmenlerin tedarik edilmesi mümkündür. Arnavutça eserler yazmaya veya tercüme etmeye yetkin bir kişi olan Manastır Müftüsü Recep Efendi'nin matbu Arnavutça Elif-ba, Mufassal

⁶⁵ MF_MKT__01168_00070_001_002

⁶⁶ Necati Demir, *a.g.m.*, s.7.

⁶⁷ Halen Dahiliye Vekili olan Hüseyin Hilmi Bey'in Rumeli Müfettişliği görevi sırasında tanıdığı, Arnavut lisanına vakıf olduğu bilinen Rumeli Müfettişliği katiplerinden Arif Hikmet Efendi'nin hazırlamakta olduğu Türkçe harfler ile Arnavutça elif-ba risalesini tamamlamış olabileceği, 9 Şubat 1909 tarihli Maarif Nezaretinin Rumeli Vilayeti Müfettişliğine yazdığı yazıdan anlaşılmaktadır. Bkz., MF_MKT__01076_00021_030_001. Mahmut Şevket Paşa'nın Türkçe harfler ile Arnavutça elif-ba risalesi hazırlayan Müfettiş-i Umûmîlik katiplerinden Arif Hikmet Efendi'nin iki ay önce izinli olarak Dersaadet'e giderek henüz dönmediğini ve konunun akıbetini sorduğu yazısından çalışmanın henüz tamamlanmadığı anlaşılmaktadır:

"Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Müfettiş-i Umûmîliği Aded: 1224

Maarif Nezâret-i Celîlesi'ne

Atûfetlü Efendim hazretleri

Makâm-ı âli-i atûfîlerinden vârid olan 27 Kânûn-ı sâni sene 324 tarihli ve 10 numaralı tahrîrât cevâbıdır. Türkçe hurûf ile Arnavudça Elifbâ Risâlesi tertîbine başlamış olan Müfettiş-i Umûmîlik ketebesinden Arif Hikmet Efendi ile iki mâh mukaddem me'zûnen Dersaadet'e giderek henüz avdet etmediği cihetle mûmâileyhin oraca taharrî ve risâle-i mezkûreyi ikmâl edip etmediğinin kendisinden suâl etdirilmesi menû-t-ı re'y-i sâmilidir. Ol bâbda emr ve irâde hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 2 Safer sene 327 ve fî 10 Şubat sene 324 [23 Şubat 1909]; Rumeli Müfettişi Vekili Üçüncü Ordu Kumandanı Birinci Ferik Mahmud Şevket bin Süleyman", Bkz., MF_MKT__01076_00021_031_001.

⁶⁸ MF_MKT__01076_00029_016_001.

İlmihal ve okuma kitaplarının halen bazı okullarda okutulmakta olduğu, yeniden tercüme ettiği Muhtasar İlmihal ve İslam Tarihi adlı eserlerinin de baskıya hazır durumda olduğu bildirilmiştir.⁶⁹

Benzer biçimde Üsküp Valisi Halil'in 7 Şubat 1911'de Maarif Nezareti'ne bildirdiğine göre Üsküp'te Arnavutça'yı Arap harfleriyle yazmaya ve okumaya muktedir eğitim ve öğretimini sağlayabilecek yalnızca Hafız Şerif Efendi isminde bir öğretmen bulunmaktadır. İlk okullar seviyesinde hazırlanmış ders kitapları ve eserler ise mevcut değildir.⁷⁰

25 Mart 1911 tarihli İşkodra Maarif Müdüriyeti tarafından Maarif Nezaretine verilen bilgiye göre İşkodra ve Draç sancağında Arnavutça'nın Arap harfleriyle eğitim ve öğretimini yapabilecek bazı kimseler var ise de ders kitapları yazıp tercüme edecek kimse bulunmamaktadır.⁷¹

Osmanlı Devleti tarafından Arap harfleri ile ilgili eğitim için yukarıda gösterilen hazırlıkların yanında Latin harfleri ile Arnavutça eğitimi için de hazırlıklar yapıldığı anlaşılmaktadır. Maarif Nezareti tarafından 25 Aralık 1911'de Matbaa-i Amire Müdüriyeti'ne yazılan yazı bu konu ile ilgilidir. Buna göre, Arnavutluk'ta tesis olunacak ilkokullara mahsus kitap ve dergilerin basımı için gereken çeşitli puntolarda Latin harflerinden satın alınması, ihtiyaç duyulan üç yüz kilo harfin tutarının beş bin kuruştan daha aşağı olması durumunda açık eksiltme yapılmadan hemen satın alınması, şayet beş bin kuruştan daha yüksek bir fiyat tutması halinde durumun Babıali'ye aksettirilmesi istenmektedir.⁷²

Sonuç

Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi etnik yapıların dini unsurlarla örtüştüğü halklar ulus devletlerin kurulduğu süreçte zorlanmamışlar fakat etnik kökeni aynı olmasına rağmen üç farklı inanç sisteminin yer aldığı Arnavut halkı için XIX. yüzyıl oldukça zor geçmiştir. Osmanlı'nın millet sistemi içinde iken Arnavutlar da diğer halkların sahip olduğu bütün hak ve özgürlüklere sahipken milliyetçilik akımıyla ulus devletlerin kurulduğu süreçte üç dine mensup Arnavut halkı için bu sistemin olumsuz sonuçları ortaya çıkmıştır.⁷³

Balkan coğrafyasının otokton halklarından olan ve Kosova, İşkodra, Manastır⁷⁴ ve Yanya vilayetlerinde çoğunlukla yaşayan Arnavutların Balkanlar'da gerçekleşen ayrılıkçı hareketlerden etkilenmemeleri mümkün değildi. Müslüman Arnavutların hilafete ve devlete bağlılık ve sadakatlerinde bir değişiklik olduğu söylenemezse de Hıristiyanlar için durum farklıydı.

1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı ve Balkan Savaşları boyunca büyük toprak sahibi Arnavut sınıfı, işgalci Balkan devletleri tarafından tasfiye edilmiş ve Arnavutların bir bölümü Osmanlı topraklarına sürülmüştü. Bu savaşlar sonucunda Balkanlarda Osmanlı hakimiyeti sona erince, "onsuz da onunla da yapamayan Arnavut milliyetçileri", Batılı hâkim güçlerin desteğiyle Osmanlı Devleti'nden ayrılma hareketine⁷⁵ girişmişlerdi.⁷⁶

⁶⁹ MF_MKT__01168_00070_002_001.

⁷⁰ MF_MKT__01168_00070_003_001.

⁷¹ MF_MKT__01168_00070_004_001.

⁷² MF_MKT__01177_00007_001_001.

⁷³ Eduart Caka, "Osmanlı Millet Sisteminde Arnavutların Konumu (XVII-XIX. Asırlar)", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, <https://www.academia.edu/25629631/>, Erişim tarihi 14.2.2018.

⁷⁴ XX. yüzyılın başlarında Manastır'daki Müslüman Arnavutlar nüfusun ancak %30'luk bir bölümünü oluşturuyordu, Bkz., Özcan, *a.g.m.*, s.405.

⁷⁵ 1908'de hızlanan ayrılık süreci 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlık ilanıyla tamamlandı. Fakat bağımsızlık Arnavutluk'taki siyasi belirsizlik ve istikrarsızlığa son veremedi. "Ancak birçok kesimin İmparatorluğa ve 'mutlu birlikteliğe' duyduğu özleme rağmen geri dönüşün kabul edilemeyeceği kesindi. Arnavutlara sorulacak olursa durumu çıkmaza sokan ve sonu hızlandıran ve açıklığa kavuşturmayan Jön-Türklerin Türk milliyetçiliği idi. Jön-Türlere göre ise Arnavutlar vatanlarına ihanet etmişlerdi, hiç beklenmeyecek çok kritik bir anda İmparatorluğu arkadan

Arnavutlar, Sırlara ve Bulgarlara verilen ana dilde eğitim talebini dile getirdiklerinde Osmanlı yöneticileri bu talepleri her ne kadar kısa süre içerisinde karşılayamamışsa da kayıtsız kalmamış ve taleplerin devamı üzerine olumlu yaklaşarak karşılamaya çalışmışlardır.

Meşrutiyetçi yöneticilerin Arnavutların anadilde eğitim taleplerini Kanun-i Esasi'nin bir gereği olarak görmeleri ve ona uygun düzenlemelerin yapılmasına gayret göstermeleri son derece önemlidir. Her ne kadar bu konuda Arnavutlar, diğer halklardan -Sırp, Bulgar, Rum vb.- daha sonra anadilde eğitim olanağına sahip olsalar da devletin bu talebi anayasal bir hak olarak görmesi, hele dönemin koşulları içerisinde ve diğer imparatorluklarla karşılaştırıldığında son derece ileri ve demokratik bir yaklaşım olarak telakki edilmelidir. Aynı şekilde Arnavutlar arasında çıkan ve devletin "hurufat meselesi" olarak adlandırdığı Latince ve Türkçe (Arapça) harfler konusundaki ihtilaflara da merkezi otoritenin tarafsız yaklaştığı ve halkın taleplerine göre gereken düzenlemeleri yaptığı görülmektedir. Bu anlamda gerçekleştirilen çalışmalar yavaş ilerlese de yöneticilerin halkın taleplerine duyarsız kalmadıkları açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bütün bu çabalar Arnavutların Osmanlı Devleti'nden kopmasını engelleyememiştir.

Kaynakça / References

Açık, Fatma (t.y.). "Dil Politikaları ve Arnavutluk'ta Türkçe: Osmanlı İmparatorluğu Döneminde", U.D.E.K Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Balkanlarda Türkçe" Hëna e Plotë Beder Üniversitesi, 14- 16 Kasım 2013, Tiran Arnavutluk Bildiri Kitabı, C: II, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/fatma_acik_arnavutluk_turkce.pdf, Erişim tarihi 12.8.2018.

Akagündüz, Ü. (2015). Düşünce Tarihimizin Eğitimci Simalarından Ayşe Sıdika Hanım ve Usûl-i Talîm ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri. Cyprus Internaional University Folklor/Edebiyat, XXI (81).

Akyüz, Y. (2001). Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 2001'e). İstanbul.

Antel, S. C. (1939). Maarifimiz ve Meseleleri. İstanbul.

Caka, E. (t.y.). Osmanlı Millet Sisteminde Arnavutların Konumu (XVII-XIX. Asırlar). Balkan Araştırmaları Dergisi, <https://www.academia.edu/25629631/>, Erişim tarihi 14.2.2018.

---

vurmuşlardı.", Bkz., Falma Fshazi, "2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu 'O An.'", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 38, 2008, s.175. Bu süreçte Arnavutların Osmanlı ile olan gönül bağlarının henüz kopmadığı, hatta 'Arnavut asabiyesi'nin Osmanlı hükümlerini padişah ve onun devlet ricalinden daha şiddetle savunarak dış baskılara yeterince direnmeyen asker ya da mülki yöneticilerini mürtet sayarak onlara var gücüyle saldırmayı doğal karşılamalarından anlaşılabilir. Aynı şekilde 1903 Bulgar isyanının bastırılması ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna yönelik yoğun gönüllü desteği de Arnavutların Osmanlı Devleti'ne olumlu bakış açısının göstergeleridir, Bkz., Hasip Saygılı, "20. Yüzyılın Başlangıcından Günümüze Arnavutlarda Osmanlı ve Türkiye Algısı", *Bilge Strateji*, C: VI, Sayı: 10, Güz 2014, s.57-58.

⁷⁶ Halil Saim Parlador, "Arnavut Milli Kimliğinin Tarihsel ve Sosyolojik İmkân ve Kısıtlarına Dair", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C: II, Sayı: 2, 2015, s.129.

- Demir, H. (2017). Osmanlı İlk Dönemi Medreselerinin Kuruluş Süreci ve Arap Dilinin Öğretimi. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, VI (2).
- Demir, N. (2010). Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim Ve Öğretim. Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, II (3).
- Erdem, A. R. İlköğretimimizin Gelişimi ve Bugün Geline Nokta. Üniversite ve Toplum, <http://www.universite-toplum.org/pdf/240.pdf>, Erişim tarihi 15.09.2017.
- Ergin, O. (1940). İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi, II, İstanbul.
- Fshazi, F. (2008). 2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu 'O An.'. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 38.
- Gökçe, F. & Oğuz, N. (2010). Minority and Foreign Schools on the Ottoman Education System. E-International Journal of Educational Research, I (1).
- Gündüz, M. (2008). Fortna, Benjamin C. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Üzerine Önemli Bir Çalışma: "Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim İletişim Yay., İstanbul 2005, 320 s. ISBN: 975-05-0282-5. Eğitimde Kuram ve Uygulama, IV (1).
- Güven, İsmail. (2014). Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Pegem Akademi.
- Kodaman, B. (1988). Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi. Ankara: TTK Basımevi.
- Okumuş, E. (2005). Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Laikleşmenin İşaretleri. Değerler Eğitimi Dergisi, III (9).
- Olgun, S. (2017). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Konsoloslarının Arnavutluk Coğrafyasındaki 'Muzır Faaliyetlerine' Bazı Örnekler. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, X (50).
- Özcan, U. (2013). 1878- 1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti'nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerindeki Etkisi. Avrasya İncelemeleri Dergisi, II (1).
- Parladır, H. S. (2015). Arnavut Milli Kimliğinin Tarihsel ve Sosyolojik İmkân ve Kısıtlarına Dair. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi, II (2).
- Sakaoğlu, N. (1991). Osmanlı Eğitim Tarihi. İstanbul.
- Saygılı, H. (2014). 20. Yüzyılın Başlangıcından Günümüze Arnavutlarda Osmanlı ve Türkiye Algısı. Bilge Strateji, VI (10).
- Şanal, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14.
- Türk, İ. C. (2014). 'Türkiye'de Orta Tahsil' Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ulus Devlet Türkiye'ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 52.
- Türk, İ. C. (2015). Osmanlı Memleketlerinde İlkokullar ve Umumi Mektepler Açılarak Bu Mekteplerin Çoğaltılmaları ve İslah Edilmelerine Dair II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 54.
- Yılmaz, E. (2014). Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı? Turkish Studies- International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, IX (7).

Arşiv Belgeleri/Archive Documents

B.O.A.MF_MKT__01076_00021_003_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_005_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_006_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_007_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_0011_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_0012_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_0013_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_014_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_016_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_017_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_018_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_020_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_021_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_023_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_024_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_027_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_030_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_031_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_032_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_033_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_034_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_035_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_036_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_037_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_038_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_040_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_044_001

B.O.A.MF_MKT__01076_00021_046_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_048_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00021_051_001
B.O.A.MF_MKT__01076_00029_016_001
B.O.A.MF_MKT__01132_00058_001_001
B.O.A.MF_MKT__01132_00058_002_001
B.O.A.MF_MKT__01132_00058_002_002
B.O.A.MF_MKT__01132_00058_003_001
B.O.A.MF_MKT__01132_00058_005_001
B.O.A.MF_MKT__01152_00025_002_001
B.O.A.MF_MKT__01152_00025_003_001
B.O.A.MF_MKT__01152_00025_004_001
B.O.A.MF_MKT__01152_00034_001_002
B.O.A.MF_MKT__01152_00034_002_001
B.O.A.MF_MKT__01168_00070_001_002
B.O.A.MF_MKT__01168_00070_002_001
B.O.A.MF_MKT__01168_00070_003_001
B.O.A.MF_MKT__01168_00070_004_001
B.O.A.MF_MKT__01177_00007_001_001
B.O.A.MF_MKT__01177_00078_001_001